

STICHTING VRIENDEN FRANS BLOEMEN

Secretariaat: Postbus 221 - 6600 AE Wijchen - ING-Bank nr.: 68.16.38.338

NIEUWSBRIEF

Graf van prinses Emilia en haar dochter in de kathedraal
St. Pierre te Genève

Stichting Vrienden FRANS BLOEMEN

Opgericht 3 oktober 1992.

Doel: in zo breed mogelijke kring bevorderen van de belangstelling voor archeologie, waarbij de praktisch continue bewoning van Wijchen, - centraal staat.

Lidmaatschap:

Het lidmaatschap geeft recht op:

- toezending nieuwsbrief, 4x p/j.
- gratis toegang museum
- bezoek aan lezingen / excursies
- deelname aan diverse werkgroepen, zoals: de story-line groep (=tentoonstellingsgroep), de pr-groep/ de educatieve werkgroep / de lit.- & schervengroep

Deze werkgroepen vallen alle onder verantwoordelijkheid van de Beheerscommissie.

Contributie:

De contributie voor 1998 bedraagt individueel 12,50; Een gezinsabbonnement f 20,- en een jeugdabbonnement f 5,-.

Ledenadministratie:

Postbus 221, 6600 AE Wijchen, voor opgave van nieuwe leden, adreswijzigingen en eventuele opzeggingen (vóór 1 december).

Bestuur:

Wim Kattenberg, voorzitter
Mariëtte Zikking, secretaris
Jozèf Adriaansen, penningmeester
Gonnie Borsten,
Hella Cranen,
Jacques Rommens,

Kopij:

Kopij dient getypt (zo mogelijk op floppy-disk met uitdraai in WP 5.1), gedateerd en ondertekend te worden verzonden naar het onderstaande redactieadres.

Inhoud

1. redactioneel .....
2. van de bestuurstafel .....
3. activiteiten en mededelingen .....
4. exposities .....
5. esdekken .....
6. een vreemdeling in Wijchen .....
7. archeologische plaatsnamen (1) .....
8. archeologische sprokkels .....
9. literatuur/tentoonstellingen .....
10. buurtmusea .....

Redactie NIEUWSBRIEF

Nellie Goebertus tel.: (024) 6413180
Herman van Leeuwen tel.: (0487) 532299
Jacques Rommens: tel.: (024) 6422232
Bert Bröcking: lay - out tel.: (024)6416338

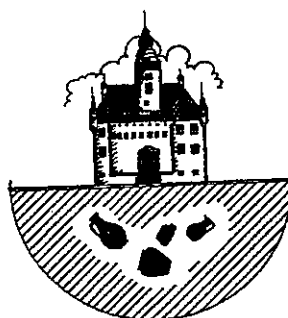
Redactieadres: Diepvoorde 32-02
6605 GW Wijchen: tel.: (024) 6422232

MUSEUM KASTEEL WIJCHEN

Kasteellaan 9, 6602 DA Wijchen
Postadres: PB 9000, 6600 HA Wijchen
tel.: (024) 6424744
tel: maandag t/m donderdag
(024) 6492223 ; fax; (024) 6492208

OPENINGSTIJDEN:

vrijdag van 11.00 - 17.00 uur
zaterdag/ zondag van 13.00 - 17.00 uur

REDACTIONEEL

door Nelly Goebertus

Beste Vrienden

Een prachtige november zondagnamiddag. Het kasteel Wijchen ligt er schitterend bij tegen de felblauwe winterse vrieshemel; de gracht bedekt met een dun laagje ijs. Plotseling is de vorst ingevallen en zijn we in een klap van een natte herfst in de winter aanbeland.

Als rechtgeaard suppoost vraag je je dan af of er op zo'n stralende dag mensen te vinden zijn, die met plannen rondlopen om ons mooie museum, op zolder, te gaan bezoeken. Er zijn kort na elkaar twee nieuwe tentoonstellingen geopend. Hedendaagse kunst is vertegenwoordigd met een expositie waarin intrigerende bronzen van Cor Litjens en prachtige voor zichzelf sprekende schilderijen van de veel te vroeg gestorven kunstschilder Josée Houtbraken te ontdekken zijn.

Daarnaast heeft de A.W.N. afd. Nijmegen e.o. , om hun 30-jarig bestaan te vieren, naast een symposium op 14 november, een kleine maar heel speciale tentoonstelling ingericht van eigen vondsten met als thema: *Man en Paard*.

Redenen genoeg om te gaan kijken en dat doen op die mooie zondagnamiddag heel wat mensen.

Om nog eens op dat symposium "*Man en paard, over de romanisering van Zuid-Nederland*" terug te komen.

Wat was het volop genieten bij wat de vier sprekers in de raadszaal die zaterdagmiddag naar voren brachten ! Dan ervaar je sterk de bundeling van beroeps en amateurs, in en nabij een archeologisch museum als een krachtige uitnodiging naar het brede publiek. Dat kan niet beter! Dan ben je trots dat dit in Wijchen gebeurt waarbij gelukkig ook burgemeester J. Franssen van zijn belangstelling blij kon geven.

Onze complimenten voor dejarige AWN ,die met veel inzet en jeugdige elan, dit symposium zo aandachtig en voortreffelijk heeft georganiseerd.

Van het bestuur kreeg de redactie zojuist te horen dat de proto-historische tuin voortaan '*de tuun*' zal worden genoemd. Het is een compromis tussen het middelnederlands woord *tuun* (omheining) met kenmerken van zowel Keltische als Germaanse elementen.

Velen zullen, net als een ons onbekende bezoeker van Wijchen, ruim anderhalve eeuw geleden, geïmponeerd zijn door de aanblik van het door tuinen en twee grachten omringde kasteel. In de Gelderse volksalmanak voor 1840 vond een van onze redacteuren een bijdrage over een bezoek aan het kasteel te Wijchen en zijn geschiedenis. Een vreemd en raadselachtig bouwwerk, dat allerlei vragen opriep bij deze bezoeker. Hoe zijn bijvoorbeeld de twee hardstenen bakken in de kelder terecht gekomen? Wat heeft de onfortuinlijke geliefden, prins Emmanuel en prinses Emilia, bewogen om hun huis in deze vorm te laten bouwen? Hij zou er graag een antwoord op hebben. Een bewerking van het lange artikel uit de almanak vind u in deze nieuwsbrief, die een beetje in het teken staat van prinses Emilia, een zelfbewuste vrouw, die 400 jaar geleden midden in het strijdgewoel van de 80-jarige oorlog, voor zichzelf koos. De voorplaat wordt gesierd met een foto het dubbelgraf van prinses Emilia en haar dochter: Maria Belgia. Een stèle met inscripties in een van de kapellen van de absis in de kathedraal St Pierre te Genève. De foto werd afgelopen zomer door de attente familie Peters genomen, toen ze deze kerk bezochten.

Onlangs gaf Hella Cranen het stokje van 'lay-outen' door aan Bert Bröcking. Hij had zich hiervoor beschikbaar gesteld. Bedankt Hella, voor je nauwgezetheid waarmee jij je taak opvatte. Daardoor kon de nieuwsbrief steeds in een aantrekkelijk jasje op tijd uitkomen. En verder voor Bert: veel succes ermee !

U treft verder nog mededelingen van het bestuur, een verhandeling over esdekken en wat daaronder oudheidkundig verborgen ligt en een artikel over archeologisch plaatsnamen. Voorts treft u in dit nummer bijdragen aan over de eerder vermelde tentoonstellingen en aankondigingen van nieuwe activiteiten voor het nieuwe jaar: zoals de dag van het Romeins aardewerk op de K.U.- Nijmegen en een voorlopige aankondiging van een vondstendag in maart. Allemaal data om in de nieuwe agenda te noteren.

In het voorjaar van 1999 zal het museum met een heel nieuw gedeelte, de kastelen-info, in de hoge toren uitgebreid worden. De contouren van de herinrichting van de toren zijn al duidelijk zichtbaar. Genoeg plannen en activiteiten om naar uit te zien. Maar voor nu wenst de redactie alle medewerkers /sters vrienden en vriendinnen heel fijne feestdagen en een goed 1999 toe!

VAN DE BESTUURSTAFEL

door Wim Kattenberg, voorz.

Hiep, hoy.....we hebben een nieuwe secretaris !!

Graag wil hier allereerst van de gelegenheid gebruik maken mevrouw Mariëtte Zikking van harte welkom te heten als nieuwe secretaris van onze Stichting.

Mariëtte is al jaren werkzaam als vrijwilliger in het vluchtelingenwerk in Wijchen en Grave. Naast dit niet al te gemakkelijke werk wil ze graag iets doen in de sector cultuur en geschiedenis. Nogmaals, wij heten haar van harte welkom. Voor haar gaat op, wat onlangs in een onderzoek opnieuw is aangetoond, dat als je een echte actieveling bent, je er altijd nog wat bij kunt doen. Van dergelijke mensen moet de gemeenschap het hebben. Dit alles kan ik goed gebruiken als bruggetje naar het volgende...

De Stichting als in de kern: een doe-gemeenschap.

Omdat we met het museum een nieuwe fase ingaan (daarover straks meer) is het goed even pas op de plaats te maken en na te gaan wat was ook al weer de bedoeling van de Stichting en hoe denken we die doelen te bereiken.

Uiteraard ben ik hiervoor nog eens gedoken in het Beleidsplan van de Stichting opgemaakt nota bene in 1992. Als je daar twee jaar voorbereiding bij telt zijn we toch al weer bijna 10 jaar bezig met ondersteuning aan het museum. Ik zeg het altijd liever wat breder in de zin van de bijdrage die we graag willen leveren aan de *verdieping van het leefklimaat* in Wijchen. Verdieping liever dan verbetering. Verbetering van het leefklimaat, dat is namelijk nogal een groot woord. Ik denk dat we in 2000 de nodige aandacht moeten besteden aan ons tweede lustrum.

In het Beleidsplan nu wordt naast het direct ondersteunen van het museum ook gesteld dat we een schakel willen zijn tussen bevolking en alles wat erop cultuur-historisch gebied gebeurt in Wijchen.

We willen in de kern een werk-gemeenschap zijn en hebben dat van meet af aan willen bereiken door de 'leden' uit te nodigen *actief* te zijn in één van de intussen vele *werkgroepen*.

De Stichting is volgens dat idee dan ook opgebouwd. Het bestuur is daarbij vooral een coördinerend orgaan. De kringen of werkgroepen hebben een hoge mate van zelfstandigheid en eigen ontwikkelruimte binnen de Stichting.

Behalve dat de enige vorm is om een vrijwilligersorganisatie levend te houden, houdt je

elkaar daarmee ook scherp. Het is namelijk wel de afspraak dat het Bestuur, maar ook de werkgroepen jaarlijks verantwoording afleggen voor hun doen en laten in een 'ledenvergadering'.

Deze Stichting en de andere partners.

Vanuit die visie heeft de Stichting dan ook van meet af aan voorwaarden gesteld aan het mee ontwikkelen en runnen van het museum.

De afspraak is, vastgesteld in de Beleidsnota van het museum "Behouden en vernieuwen" (1997); dat de Stichting met de Culturele Raad en de Gemeente mede het beheer uitvoert over het museum en dat de werkgroepen ook binnen het gehele museumgebeuren een eigen verantwoordelijkheid en ontwikkelruimte hebben. Hier zijn ze natuurlijk in hoge mate op aan te spreken als de inbreng er niet of van onvoldoende kwaliteit is.

Een vast punt op de agenda van de Beheerscommissie (waarin alle betrokkenen vertegenwoordigd zijn) is dan ook hoe het groepen vergaat en of er problemen zijn.

Ik denk dat dit niet genoeg is. Wat er moet komen, en die gedachte zal dan ook door het Bestuur in de volgende Beheerscommissie worden uitgedragen is, dat elke werkgroep in het begin van elke nieuw museumjaar een plan van activiteiten met begroting indient. Het is de taak van de museumfunctionaris deze plannen te bundelen en in te dienen bij de Beheergroep. Daar vindt een afweging plaats op haalbaarheid en kwaliteit. De belangrijke verplichting die hieruit voortvloeit is dat elke groep aan het eind van het jaar een verslag indient met een verantwoording op gedane activiteiten en bestede gelden en een evaluatie. In de Beheergroep vindt daarop een eindbeoordeling plaats en kunnen zaken worden bijgesteld. Op grond hiervan kan een eindverslag gestuurd worden aan het College van B & W en de Gemeenteraad.

Zo wordt de hele gang van zaken rond het hele museumgebeuren inzichtelijker gemaakt naar iedereen en krijgt ook de bevolking zicht op wat er op dat terrein gebeurt.

Een nieuwe fase

Wat in het bovenstaande wordt voorgesteld is bedoeld het beheer beter te stroomlijnen en meer openbaar te maken. Dit is nodig, omdat in feite na een lange ontwikkelingsfase het museum echt begint te draaien.

Het museum staat namelijk binnenkort op zijn vier poten:

- hedendaagse beeldende kunst,
- archeologie,

- kastelen
- tuin.

Deze vierpotige opzet is van begin af aan de bedoeling geweest. Het voortbestaan, zeker van een klein museum, hangt in deze tijd af van een diversiteit aan bezienswaardigheden en activiteiten.

Wat er dus nu moet gebeuren is die activiteiten te gaan ontwikkelen. Te denken valt daarbij aan: (wissel)-tentoonstellingen, rondleidingen, workshops, demonstraties, lezingen, seminars, etc.

De voorbereiding en uitwerking van al deze activiteiten is aan de werkgroepen. Daarvoor worden de bovengenoemde plannen ingediend. Daarop vindt de afweging en besluitvorming plaats in de Beheerscommissie. Als het goed is barst het daarom vanaf begin 1999 van de plannen; zodanig dat er een meerjarenplan nodig is.

Intussen gaat het gewone werk door; met name het werk van de suppoosten. Ik blijf het een naar woord vinden. Daar zou iets anders op gevonden moeten worden.

Aan het eind van deze bijdrage zou ik namelijk graag een oproep willen doen aan de suppoosten en hen willen vragen zich als groep te organiseren. Dat is dan geen groep van één van de beide Stichtingen, maar gelijk als de andere groepen kan een dergelijke qua herkomst anders samengestelde groep (een aantal heeft geen binding met één van de beide Stichtingen) jaarlijks een plan van activiteiten en een verslag met daarbij behorende evaluatie indienen. Op die manier zullen de vele waardevolle opmerkingen van die kant over het reilen en zeilen van het museum beter doorkomen en meer effect sorteren.

ACTIVITEITEN EN MEDEDELINGEN

• SCHERVENAVOND

De komende scherven - en literatuuravond is op **donderdag 14 januari 1999**.

Plaats: **koetshuis** (nabij Kasteel Wijchen).

Aanvang: 20.00 uur.

U bent daar van harte welkom ! Bijna elke keer is het daar gezellig en scherven brengen nog altijd geluk!

• *Opening Toeristische Cultuurhistorische Route*

Op 20 en 21 maart wordt de toeristische cultuurhistorische route en de protohistorische tuin

- 'de tuun' - in de kasteeltuin van Wijchen geopend.

Bij de opening van 'de tuun' is er onder andere te zien:

- een demonstratie wolverven met enkele soorten verplanten door mevr. Ans Jager uit Lith;
- een demonstratie 'Ijzertijd wolspinnen' (met stenen spintol);
- een demonstratie spinnen op een spinnewiel.

Deze opening vergt nogal wat aan voorbereiding. Kunt u ons aan de volgende attributen helpen ?

- 2 lange weckthermometers
- 2 grote weckketels (**geen geëmailleerde!**)
- 1 zinken teil (voor het spoelwerk)
- 1 oude barbecue .

Wilt u in maart uw kwaliteiten als spinster aan den volke tonen, meldt u zich dan bij de redactie. Nadere mededelingen volgen!

• **VONDSTENDAG**

Naar alle waarschijnlijkheid zal in de tweede helft van maart 1999 een vondstendag gehouden worden.

Neem mee wat u eens vond in deze streek of in Wijchens grond. Het is een wonderlijk iets uit het verleden te bekijken door een vergrootglas vanuit het heden.

Het kunnen allerlei archeologische voorwerpen zijn maar ook andere onbekende voorwerpen waarvan u de betekenis wilt weten. Een nadere aankondiging hierover volgt in de nieuwsbrief van maart 1999.

Thans leven nog Wijchenaren die 'oudhedens' in huis hebben staan. Vaak kennen ze de precieze vindplaats er nog van. Allerlei redenen leven er bij betreffende mensen waardoor uren of ander oud materiaal in een sierkastje bij hen thuis nog staat. Misschien bent u een van die mensen. Terwijl u onderhevig bent aan het bijgeloof dat zo'n voorwerp afgegeven moet worden aan een duistere instantie.

Nee, ik moet u van dit geloof afbrengen. Het is helemaal anders U kunt een voorwerp na registratie en determinering, waarbij andere vondstgegevens ook aan bod komen, ten slotte weer mee naar huis nemen.

Eventueel wordt vooraf een foto gemaakt. Voor u als vinder/eigenaar krijgt zo'n voorwerp een meerwaarde door de verkregen informatie. En het archeologisch museum is blij met aanvulling van voorwerpen uit eigen streek. Het is goed dat u nu alvast wat vooronderzoek in uw huis doet. Dan kunnen we in maart 1999 heel wat tonen.

Uw actieve medewerking op die zaterdag wordt bijzonder op prijs gesteld! Wie weet wat er boven water zal komen!

datum: maart 1999

plaats: Museum Kasteel Wijchen

informatie: (024) 6422232

Nadere mededelingen volgen!

● **Op de TV**

Weet u dat op TV Gelderland, vaak op dinsdagavond van 18.53 - 18.56, in het programma 'Bodem' bijzondere archeologische bodemvondsten uit Gelderland aan bod komen.

Weet u dat op TV Gelderland elke woensdagavond van 18.30 - 18.40 uur in het programma **Gelderland te Kijk** meer informatie over kunst, exposities en musea wekelijks te zien is.

● **Romeins aardewerk**

Dit jaar wordt op vrijdag 5 februari 1999 voor de derde maal 'de dag van het Romeins aardewerk' op de K.U. Nijmegen gehouden.

Basis voor deze dag zijn steeds de diverse opgravingen in het binnen- en buitenland, waar kleine lezingen van meestal beroepsarcheologen van een kwartier aan gekoppeld worden. De ervaring leert dat ze reuze interessant zijn. Als u daar belangstelling voor hebt, bent u van harte welkom. Voor lunch en koffie etc. moet een bedrag van circa fl. 20,- per persoon betaald worden. Belangstellenden voor deze dag moeten zich zo snel mogelijk (uiterlijk vóór 5 januari 1999) opgeven via tel.nr.: (024) 6422232. Daarna zal u een aanmeldingsformulier en een overzicht van programmaonderdelen toegestuurd worden.

EXPOSITIES

● **MAN EN PAARD**

Een jubileumtentoonstelling van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN).

In de bovenzaal van Museum Kasteel Wijchen kunt u tot en met 2 mei 1999 de tentoonstelling: 'MAN EN PAARD' bezichtigen. Deze wisselentoonstelling laat veldwerkresultaten zien van AWN-afdeling 16, Nijmegen en Omstreken. Sinds 1951 zijn amateur-archeologen verenigd in de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, (AWN). Inmiddels is deze organisatie uitgegroeid tot de grootste amateur-archeologenvereniging in Nederland. De leden vervullen een belangrijke functie in het

archeologisch onderzoek. De Nijmeegse afdeling telt momenteel meer dan 150 leden.

Bataven en Paarden

Het riviereengebied was de thuishaven van de roemruchte Bataven.

Bekend is dat velen van hen dienden in het Romeinse leger, in het bijzonder bij de ruitersafdelingen. Het waren ook paardenfokkers. De paarden van de (inheems-)Romeinse ruiters werden getooid met allerlei bronzen voorwerpen. Een groep van deze prachtige sieraden, amuletten, afkomstig van verschillende plaatsen, is in deze expositie bijeengebracht.

Nederzetting

Een AWN-opgraving bracht recentelijk in de Afferdensche en Deestsche Waarden een nederzetting uit de eerste eeuw van onze jaartelling aan het licht. De inheemse bewoners ervan hebben contacten met de Romeinen gehad. Romeins aardewerk, een fragmentje Romeins glas, een munt van keizer Caligula en mantel-spelden vormen daarvoor o.a. het duidelijke bewijs. Het inheemse glas en aardewerk hebben kenmerken die vaak in verband met Bataven worden gebracht. Zo hebben diverse potten van de getoonde keukeninventaris de zogeheten "golfranden". Hebben we hier met een Bataafse nederzetting te maken? Het is een verleidelijke gedachte, maar met zekerheid valt het niet te zeggen.

De bewoners van de nederzetting gebruikten zout. Dat werd aangevoerd in kenmerkend aardewerk. De leveranciers ervan waren de Cananefaten en de Morini. De Cananefaten woonden in het westelijk kustgebied, de Morini aan de Kanaalkust. Ook aardewerk afkomstig uit Zuid-Spanje is in de nederzetting gevonden. Het staat vast dat de Romeinen er olijfolie en wijn in transporteerden.

Een andere belangrijke vondstgroep is botmateriaal. Het hier getoonde komt van verschillende plaatsen. Zo is er een deel van de enorme hoeveelheid nederzettingafval uit de Afferdensche en Deestsche Waarden. Maar er is ook bewerkt bot: bijvoorbeeld schaatsen, ook wel glissen genoemd, kammen van hertshoorn en been en stiften. De hier geëxposeerde visspeer of harpoen uit de Midden Steentijd uit onze regio, is bijna helemaal gaaf. Het voorwerp is ongeveer 10.000 jaar oud! Voor Nederland is dit een zeer, zeer zeldzaam voorwerp. Zonder overdrijven een topstuk. Als u dit leest is, is deze harpoen nog maar enkele dagen in het museum.

Westerheem

Het oktobernummer van 1998 van het blad *Westerheem* verschaft allerlei extra informatie over de tentoongestelde voorwerpen. Het is dus deze keer een typisch regio-nummer. Bij uitzondering kunt u dit boeiend blad als nummer kopen aan de balie van het Museum Masteel Wijchen. Prijs fl. 8,-

Als u belangstelling hebt voor archeologie in uw omgeving, kunt u zich wenden tot de balie van het Museum Kasteel Wijchen, waar naast verwijzing naar museuminformatie meer verteld kan worden over de Stichting Vrienden Frans Bloemen en AWN-afdeling 16. Nijmegen en omstreken, de twee organisaties die samen met alle medewerkers van het museum de onbezoldigde 'waterdragers' van het museum zijn. En onze roots zo boeiend tonen!

● **JOSÉE HOUTBRAKEN**

was na haar opleiding aan de academie St. Joost in Breda vanaf 1978 actief als professioneel kunstenaar. Ze begon haar loopbaan in Brabant. In 1986 verhuisde zij naar het Gelderse Batenburg. Daar werkte ze vanuit een karakteristieke dijkwoning aan de Maas. Ze overleed onverwachts in 1994. Tijdens haar leven exposeerde ze met haar werk veelvuldig in binnen- en buitenland. Daarnaast was ze lid van verschillende adviescommissies op het gebied van de beeldende kunst en leverde ze als vice-voorzitter een bijdrage aan de Gemeenschap Beeldende kunstenaars (GBK). In 1996 verscheen posthuum een monografie over haar werk.

Werken op papier 1990 - 1994

De tentoonstelling in Museum Kasteel Wijchen laat een selectie zien uit werk van de laatste vijf jaar van haar carrière. In deze jaren kwam werk tot stand waarin elementen uit voorgaande ontwikkelingsfasen tot een kenmerkende stijl zijn samengebracht. Het gaat om schilderijen op onregelmatige stukken samengesteld papier. Het is gedeeltelijk afgedekt met een matte laag witte verf, waarin ruwe kwaststreken waarneembaar blijven. Massieve vormen doemen daaruit op, of ijlere tekens, die zich veerkrachtig naar voren dringen. Met hun glanzende huid van grafiet kunnen ze zilverig oplichten en heel driedimensionaal werken. De overgangen tussen de dofwitte grond en het teken zijn vaak aangezet met een transparante bruine kleur, een mengsel van teer en thee. Daaroverheen wolkt het wit hier het hele veld heen open tot aan de randen van het gladde grafiet. Overal dringt de bruine oker dan naar boven en bezielt het zwart en wit met warmte.

De neergezette beelden werken op de beschouwer als tekens uit de verborgen wereld van intuïtie. De vormen verwijzen naar oerbeelden zoals ze in veel culturen zijn terug te vinden. Zij spreken op een doorgaans ingetogen, vaak ernstige, maar soms ook frivole manier tot de kijker.

Tot en met 3 januari 1999.

● **COR LITJENS**

volgde de lerarenopleiding tekenen en handvaardigheid te Nijmegen. Hij exposeerde eerder in o.a. Arnhem, Beuningen, Tiel, Groningen en Nijmegen. Hij verwierf opdrachten van de gemeente Beuningen, Nijmegen, Tiel, Zutphen, alsmede provincie Gelderland, NMB Postbank te Leeuwarden en het Revalidatie Centrum Amsterdam. Ook de gemeente Wijchen heeft werk van Litjens aangekocht, namelijk De Poort bij zwembad de Meerval.

Landschap in brons

Cor Litjens werkt met elementen en vormen uit het landschap en de bebouwde omgeving, zoals bergen, rivieren, eilanden huizen, poorten bomen, bruggen en binnenplaatsen. Soms zijn de vormen geabstraheerd door ze te isoleren uit hun omgeving en soms zijn ze heel concreet uitgewerkt, als figuratieve beelden. Zo zijn een aantal landschappen met stadsgezichten uitgevoerd, onder andere in Nijmegen, Tiel en recentelijk in Dreumel. In die stadsgezichten zijn de archetypen uit de architectuurgeschiedenis verwerkt. Monumentaliteit en het kleinst mogelijke detail zijn in de beelden samengesmeed. Landschappen met bruggen is een ander thema. Het zijn geen gewone bestaande bruggen, maar er staan gebouwen op, gebouwen die de doorgang over de brug belemmeren. De beschouwer is zich bewust van de verbinding met de wereld enerzijds en het isolement anderzijds. Altijd gaat het ook om ruimte en precieze hoeveelheden massa in hun onderlinge relatie. In de sculpturen kan volume werkelijk massa zijn, maar Litjens grijpt intuïtief naar methoden om volume slechts aan te hoeven duiden, om met zo weinig mogelijk materiaal een bekentenis te bewerkstelligen. Er zijn werken waarin de sculptuur de beschermende taal van de architectuur integreert in een omsluitende beweging. De omarmde ruimte is centrum. Het is daar dat de vorm de werking uitoefent. Het materiaal eromheen houdt werking vast. Het werk van Cor Litjens is ook op internet te bewonderen, adres: www.litjens.nl.

Te zien tot en met 3 januari 1999.

● RIES KLEIJNEN

Kleuretsen in gecombineerde technieken 8 januari - 28 februari 1999

Ries Kleijnen is in 1945 in Wijchen geboren, groeide op in het centrum naast de kerk en vlak bij het Wijchens Meer. Inmiddels woont zij al jaren in Pijnacker en ook hier leeft en werkt zij midden in de natuur. Sinds zij in 1969 afstudeerde aan de kunstacademie St. Joost in Breda heeft zij haar sporen als grafisch kunstenaar al ruimschoots verdiend. Zij nam al deel aan meer dan honderd solo- en groepstentoonstellingen en in 1986, 1990 en 1992 werd haar werk geselecteerd voor de Internationale Print Biennale.

Thema's

Van kind af aan werd Ries al geboeid door mens, dier en omgeving en deze onderwerpen zijn nog steeds de kracht in haar grafisch werk. Haar schilderijen zijn impressies van relaties tussen mensen of beelden juist de eenzaamheid uit en dragen een uitnodiging tot filosoferen in zich. Op haar werkreis door Chili in 1992 verbleef Kleijnen ook op het Paaseiland in de Stille Oceaan, het meest afgelegen eiland van enig vaste land ter wereld. Dit eiland heeft vooral door de aanwezigheid van meer dan 800 grote beelden (Moai) een magische uitstraling. In een aantal etsen spelen deze beelden de hoofdrol. In 1996 maakte zij een reis door Mexico en Guatemala. Wat haar in die landen boeiden, waren de Mayatempels, het landschap, de religie en het leven van arme en onderdrukte indianen. Hun taai doorzettingsvermogen en hun aanstekelijke vrolijkheid heeft zij vastgelegd in een serie etsen. Ook de reizen door Turkije en Toscane inspireerden haar en komen in haar werk op een zeer persoonlijke wijze tot uitdrukking. De landschappen lijken op het eerste gezicht realistisch maar zijn het nooit. Kleuren spelen een belangrijke rol en hebben vooral een symbolische betekenis en in bijna elke ets is de zon terug te vinden.

Techniek

Naast haar creatieve manieren van verbeelden beschikte Ries Kleijnen over een combinatie van grafische technieken, waardoor haar werk steeds blijft boeien. Haar grafisch werk bestaat vooral uit veel-kleuretsen en uit kleuretsen in combinatie met andere technieken. Behalve het gebruik van de lijnets, aquatint, de reliëfdruk, maakt zij ook zogenaamde puzzeldrukken. Door in de zinkplaat te zagen ontstaan er puzzelstukjes, die als een puzzel op de pers worden gelegd en op een zeefdruk worden afgedrukt. De intensieve bewerking van de etsplaat en het afdrucken in

lagen een heel persoonlijk handschrift op. Tijdens de expositie liggen van enkele etsen de afzonderlijke etsplaten tentoongesteld.

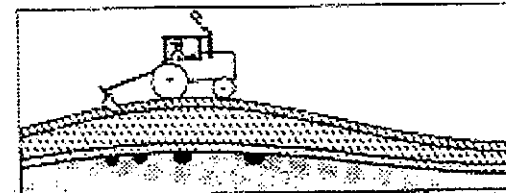
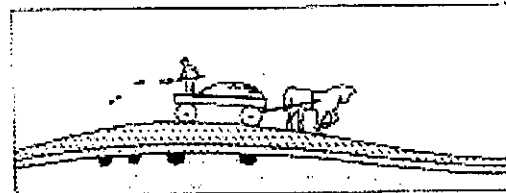
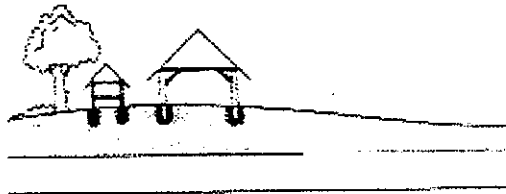
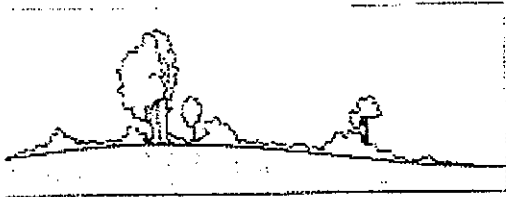

ESSEN, BELANGRIJK VOOR ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

door Herman van Leeuwen

De essen zijn voor Nederland karakteristiek. De betekenis schuilt erin dat in en onder essen vaak nog ongeschonden archeologische vondsten te verwachten zijn. Cultuurhistorisch bepalen zij in enkele hogere delen van ons land nog steeds het landschap. Wat zijn essen eigenlijk? Welk belang dienen zij? Essen zijn cultuurhistorisch kerngebieden van de zandgronden waarvan de aaneengesloten akkers hoger gelegen zijn. Hoe ontstonden ze. Rond 1300 werd op grote schaal het systeem van de potstal toegepast. Op de heidevelden hield men schaapskudden die onder leiding van de scheper elke avond naar de schaapskooi of potstal werden gedreven waar de vloer met (heide)plaggen was bedekt. De dieren lieten daar hun mest achter en op gezette tijden werd de plag met de daarin opgenomen mest op de akker gebracht. Door de betere ploegen en de efficiënter gebruikte (paarden)kracht konden terreinen worden ontgonnen, die tevoren nog niet worden bewerkt. Men kon, lokaal zelfs, overgaan tot de verbouw van steeds hetzelfde gewas: rogge ('de eeuwige roggenbouw'). Er kwam dus een hogere voedselproductie voor de mens tot stand en de oude bouwlandgrond (de esgrond) groeide met een gemiddelde snelheid van ca. 15 cm per eeuw. Zo kon op den duur de esdek we een dikte van 1,5 meter bereiken. Het grootste voordeel is, dat deze laag een uitstekende beschermingslaag voor vroegere menselijke bewoningsresten uit pre- en protohistorie kon gaan vormen. In een bepaald gebied kunnen op deze manier de vroegere bewoningsgebieden worden vastgesteld. Essen geven ons de gelegenheid om inzichten te verwerven in het landgebruik, gewoonten, leefwijze en de ontwikkeling van het cultuurlandschap op de pleistocene zandgronden (zie nevenstaande tekening). En verder dragen geschreven historische bronnen over de periode in de middeleeuwen en tekeningen bij tot een completer beeld van de 'esgronden'.

Waar vinden we in ons gebied essen ? Op de Hatertse heide vinden we essen. Ook de Pas te Wijchen (bij twee voormalige vennetjes) was typisch zo'n plaats waar een es was. Aan het Wijkse veld te Bergharen (nu gedeeltelijk nieuwbouw) vinden we aan de stuwwal van de hoger gelegen zandgronden een 'akker' ofwel een es.

Essen staan helaas bloot aan planologische ontwikkelingen zoals dorps- en stadsuitbreidingen waardoor deze in verdrinking komen. De es ligt vaak net buiten de bebouwing, waar vaak nieuwbouw is gepland. In de voorfase kan men maatregelen nemen om de archeologie in de bodem te behouden, mits er tijdig melding van gemaakt is. In de landbouw kennen we het probleem dat zware machines archeologisch materiaal beschadigen. Te denken valt aan dieploegen en grote bandsporen.

Zijn er bij u in de directe omgeving zandgronden met hoger gelegen akkerbouwgronden en wordt daar nu of in de toekomst nieuwbouw gerealiseerd ? Ga dan eens kijken en neem dan eens contact op met het bestuur of de redactie van dit blad.

bronnen:

Nieuwsbrief Archeologische Monumentenzorg nr. 3, 1998

Tekeningen: mediaproducties (ROB)

Zonneveld, J.I.S., *Levend land*, Utrecht 1987

EEN VREEMDELING IN WIJCHEN ?

door Nelly Goebertus

Al eeuwenlang staat midden in hartje Wijchen het trotse kasteel, omringd door zijn tuinen en waterpartijen. Een fraaie poort geeft toegang tot het voorplein, dat er na de ingrijpende herinrichting heel anders, maar toch mooi uitziet. De beplanting houdt de herinnering aan de grondleggers van dit bouwwerk levendig, evenals de talrijke verwijzingen en symbolen van het gebouw zelf.

Meer dan anderhalve eeuw geleden moet het al diezelfde uitwerking gehad hebben op de beschouwer. Toen verscheen er in de Gelderse volksalmanak voor 1840 een publikatie, gewijd aan het kasteel en de eerste bewoners. Of deze almanak een jaarlijkse uitgave was en wat er verder allemaal instond valt niet meer te achterhalen, maar Herman van Leeuwen, redacteur nieuwsbrief, vond deze bijdrage zo interessant, dat hij deze van de vergetelheid gered heeft zodat we er in deze nieuwsbrief uitgebreid aandacht aan kunnen besteden.

De ons onbekende bezoeker werd direct zo getroffen door het trotse kasteel met zijn kettingbrug, leien daken, vele torenspitsen, dat hij/zij meer wilde weten van de geschiedenis, de stichter en de bouwer van dit vreemde gebouw met zijn vele kelders (voor elke maand een), zijn vele vertrekken (net zoveel als de weken van het jaar), de vele ramen (net zoveel als de dagen van het jaar). Om nog maar te zwijgen over de wonderlijke stenen nissen in de voorgevel, vier rond van vorm en vier vierkant. Vooral de hieroglyfen onder de afbeeldingen in de nissen hebben zijn speciale belangstelling en zijn, voorzover het mogelijk was door hem ontcijferd en geïnterpreteerd. Hij geeft in zijn artikel een uitgebreide beschrijving van de Latijnse spreuken en de symbolische afbeeldingen erboven, die hij

in verband ziet met de levensbeschouwing en de ervaring van de bouwers.

De legende wil, zo vertelt de bezoeker, dat prins Emanuel van Portugal, gehuwd met prinses Emilia, dochter van Willem van Oranje en zuster van prins Maurits dit slot heeft gebouwd. Dit wordt bevestigd door documenten (de kwartiersrecessen) van de Overbetuwe, die een aanvraag bevatten van deze prins, gedaan tijdens zijn verblijf te Wijchen over goederen en rechten. De schrijver hoopt dat zijn verhaal aanleiding zal zijn om de geschiedenis van Emanuel en Emilia, mooier en roerender dan de mooiste liefdesroman, nog eens goed te onderzoeken.

Dan volgt de dramatische geschiedenis van de twee geliefden. Deze geschiedenis is ons in grote lijnen bekend. Daarom beperken we ons tot de minder bekende details uit het verhaal in de almanak. Emilia geeft te kennen niet opzij te gaan voor de uitdrukkelijke wens van haar broer om van dit huwelijk af te zien. Argumenten zijn dat Emanuel, haar uitverkorene, de bastaardzoon van de verdreven Portugese koning is, hij weinig aanzien heeft en dat ook nooit zal krijgen, hij katholiek is en geen eigen inkomen heeft en zij de waardigheid van haar familie op het spel zet. Vervolgens geeft Emilia haar juwelen heel tijdelijk in bewaring bij Don Emanuel en gaat zij zelf haar broer Maurits op het slagveld opzoeken in een laatste poging haar huwelijksplannen te redden. Voor het geval dat zij verbannen zal worden geeft zij nu haar juwelen aan Emanuel in bewaring om in tijden van nood als een appeltje voor de dorst te dienen. Emilia was de mening toegedaan dat zij op haar 28 ste vrij en meerderjarig was, aan niemand onderworpen en een partij gekozen had die vergelijkbaar was met de huwelijkspartners van haar zusters en die de waardigheid van de familie geen enkele schade deed.

Dan volgen in enkele weken tussen 7 november en 13 de december 1597 de dramatische gebeurtenissen die ertoe hebben geleid dat in 1608 Emilia en haar Emanuel het kasteel in Wijchen konden verwerven, elkaar snel op. Maar was de aanleiding daarvan. Op 7 november 1597 had Emanuel besloten, nadat zij overal nul op het request had gekregen, het heft in eigen hand te nemen. Zij ontbiedt op haar kamer aan het Prinsenhof in Den Haag enkele personen, waaronder de hofmeester van de graaf van Egmond en een monnik, sluit de deur en verklaart dan dat zij van plan is de prins van Portugal te trouwen. Zij beveelt de monnik het huwelijk onmiddellijk te voltrekken. Na de inzegening schrijft het pas gehuwde paar een brief aan de Staten Generaal waarin zij hun

huwelijk bekend maken en de reden waarom dit door een katholieke priester is gebeurd. Immers het huwelijk zou onwettig geweest zijn en de eventuele kinderen zouden geen aanspraak kunnen maken op de Portugese troon.

De Staten zaten er aardig mee in hun maag en onderwierpen de prins aan een verhoor over de toedracht en over de wijze waarop hij zijn vrouw dacht te onderhouden in een bij haar passende staat.

Volgens de prins moest dat mogelijk zijn met de middelen die hij had en als dat niet toereikend was zou zijn kon hij altijd bij de Spaanse koning aankloppen, die zich de eigendommen van de Portugese koning had toegeëigend en hem dus wel iets verschuldigd was. Dit raakte natuurlijk een zeer gevoelige snaar. De Staten verweten hem dat hij een dochter van de prins van Oranje, vermoord door de Spanjaarden, desnoods zou uitleveren aan de gunsten van de Spaanse koning. Ze spraken er schande van. De toegang tot de prinses werd hem ontzegd maar met een sprong wist hij de kamer van de prinses te bereiken. De geliefden vielen elkaar in de armen en verklaarden gezamenlijk dat geen mens kon scheiden wat God had samengevoegd.

Omdat op 19 november Maurits terug verwacht wordt, in Den Haag, geven de Staten Don Emanuel te verstaan dat hij moet vertrekken uit Den Haag. Hij krijgt zakgeld mee voor zijn verblijfkosten en begeeft zich naar Schiedam. Ook prinses Emilia moet, na de terugkomst van prins Maurits, het Prinsenhof verlaten en vestigt zich in Delft. Zij is ziek van verdriet en de Staten sturen daarom dokter Steurnius, professor aan de Leidse universiteit, op haar af. De goede man wijst haar op het tijdelijke van de gepassioneerde liefde en smeekt haar om toch weer wat te eten en te drinken om haar gezondheid terug te krijgen. Maar al zijn woorden en adviezen kunnen Emilia niet tot andere gedachten brengen. Vervolgens wordt er een driemanschap van wijze mannen naar Don Emanuel in Schiedam gestuurd om hem te sommeren het land te verlaten, samen met zijn broer Christoffel. Dit gezelschap arriveert op de avond van 7 december in Schiedam. Het werd een dramatisch gesprek, wat resulteerde in de toezegging van Emanuel om naar Wesel te vertrekken, daar hij er tevens van uitging, dat Emilia, zijn wettige echtgenote, zich daar bij hem zou voegen.

Op 9 december vertrekt hij voorzien van 1200 gulden aan reisgeld, maar erg ver komt hij niet. Al in Utrecht wordt er door schuldeisers beslag gelegd op zijn bagage. Aan Emilia intussen werd gemeld dat de zaak naar tevredenheid was opgelost, zodat zij haar leven aan het hof in Den Haag weer op kon vatten. Maar Emilia houdt voet

bij stuk. Dit is voor prins Maurits het moment om zijn handen van haar af te trekken en o.a. de familiejuwelen op te eisen, omdat hij niet wil dat een Portugese prins deze juwelen zou kunnen gebruiken om in zijn levensonderhoud te voorzien. Emilia is dan aangewezen op een klein deel van de erfenis van haar vader. Zonder dat er veel ruchtbaarheid aan deze ontwikkeling wordt gegeven vertrekt Emilia op 12 december naar Rotterdam om zich daar de dag erop in te schepen voor de reis naar Wesel en zich bij haar man te voegen. pas vele jaren komt het tot een verzoening tussen Emilia en Maurits en kan de erfenis definitief geregeld worden. Waarin als kostbaar legaat een parelsnoeren hanger van een van haar voorouders aan haar wordt toebedeeld. Met dit legaat

heeft prinses Emilia het kasteel Wijchen kunnen kopen en later verbouwen. Deze geschiedenis verklaart volgens de schrijver de vele symbolen en verwijzingen naar trouw, volharding, standvastigheid, die in de afbeeldingen en spreuken in de nissen aan de voorgevel verwerkt zijn.

Over hun verdere levensloop heeft de schrijver niet veel gegevens kunnen ontdekken. Wel maakt hij melding van het feit dat Don Emanuel blijikbaar onder prins Frederik Hendrik als rentmeester in het leger meegestreden heeft, waarbij hij gewond geraakt zou zijn. Dan vertrekt de prins, met zijn twee zonen, naar Brussel, waar hij later toenadering zoekt bij de Spaanse landvoogdes in de hoop zijn kansen op de Portugese troon alsnog te vergroten. Emilia volgt hem daarheen niet. Zij vestigt zich met haar zes dochters in 1926 in Genève, waar zij in 1629 overleed. Einde van deze 17e eeuwse lovestory.

De schrijver uit 1840 besluit zijn verhaal met een korte verhandeling over enkele merkwaardigheden, die hem sterk bezighouden: Het gaat om twee uit hardsteen gehouwen bakken, die zo groot zijn, dat zij op de plaats waar zij nu staan, in een van de kelders van het kasteel, nooit binnen gebracht kunnen zijn. Het kan niet anders of ze moeten er bij de grondlegging van het kasteel al geweest zijn. Hij veronderstelt dat het misschien bij de bouw gevonden oudheden zijn, wat des te waarschijnlijker wordt als we in aanmerking nemen dat de verheven Linde van Wijchen met zijn geduchte ouderdom en zijn ontzaggelijke omvang en grootheid de plaats was waar in het verleden recht gesproken werd en een verzamelplaats was voor de bevolking. Dit oord was reeds lang voor de stichting van het kasteel een merkwaardige, luidt zijn eindconclusie.

Naschrift: Voor degenen, die de volledige tekst willen lezen is een copy in originele vorm te bestellen via de redactie.

NB. Bij de Openbare Bibliotheek Wijchen is een keuze van gekopieerd materiaal van diverse auteurs die schreven over prinses Emilia en prins Emanuel bij mevr. M. Plasmans in te zien.

ARCHEOLOGISCHE PLAATSNAMEN (1)

door Jacques Rommens

Dit is de eerste bijdrage in een serie van twee waarbij archeologische plaatsnamen centraal staan.

"Vijftig jaar geleden lagen plaatsnamen of veldnamen nog voor het oprapen. Veel boeren en eigenaren van rietveldjes en verveningen werkten er in die tijd mee. Hun akkers en veldjes hadden veelal nog een eigen naam.

Veldnamenonderzoek had toen gestart moeten worden. Archieven hadden dat mogelijk aangereikt kunnen hebben.

Voor de komst van het kadaster in 1832 had een akker geen nummer. De eigenaar gaf zijn akker gewoon een naam. Stond er een wilg op dan was het 'de wilgenakker' Was het veld van Janus dan was het 'janussenveld'.

Door stads- en dorpsuitbreidingen zijn veel van deze namen verdwenen of vaak ook niet meer te lokaliseren. Dat is heel jammer want achter veldnamen steekt een belangrijk stuk geschiedenis en zelfs zijn er soms directe lijnen met de archeologie te ontdekken."

Over dat allerlaatste zal deze bijdrage vooral gaan.

Archeologie en toponymie (plaatsnaamkunde) hebben eigenlijk niets met elkaar te maken. Toch komen de beoefenaren van deze richtingen elkaar nog al eens tegen.

In het algemeen onderzoekt de archeoloog de sporen die vroegere generaties in de bodem hebben achtergelaten. De naamkundige bestudeert daarentegen de namen die gegeven zijn om de ruimte te ordenen. Of het nu om materiële fragmenten, of om taalkundige fragmenten gaat (wat plaatsnamen in feite zijn), in beide gevallen richt het onderzoek zich op zaken die in beginsel nog wel ter plaatse aanwezig zijn, maar niet meer in hun oorspronkelijke gedaante.

Wat de archeologie betreft is dat natuurlijk vrij duidelijk. Een rij verkleurde paalgoten is niet meer

het prehistorisch huis dat zij eens was. Voor plaatsnamen geldt in hoge mate hetzelfde. Naamgeving komt voort uit de behoefte van mensen om plekken in hun nabije of verdere omgeving te identificeren. Men gebruikte daarvoor woorden en begrippen die op dat moment aan iedereen bekend waren. Het boeiende bij namen is echter dat zij uitstekend kunnen blijven functioneren, zelfs als zij allerlei taalkundige veranderingen hebben ondergaan. Waarbij hun etymologie, hun oorspronkelijke betekenis, niet meer aan iedere taalgebruiker duidelijk is. Vooral ging het bij naamgevers van een plaats, dat een plek een vorm kreeg, die afweek van plaatsnamen waarmee ze vergeleken zouden kunnen worden.

Oude kerkhoven en grafheuvels

Er zijn sommige toponiemen die gegevens voor de archeoloog kunnen bevatten. De meest tot de verbeelding sprekende zijn : verdwenen begraafplaatsen en 'grafheuvels'. De duidelijkste veldnaam hierbij is wel Oud Kerkhof, die verwijst naar plekken waar ooit een kerk heeft gestaan. Een voorbeeld hiervan is de veldnaam Oud Kerkhof (ten noorden van Waspik en Capelle in de Langstraat) in Noord Brabant. Ze herinnert aan kerken die bij de Sint-Elisabethsvloed van 1421 zijn weggespoeld.

Tomme

Veel prehistorische grafheuvels zijn helaas, om allerlei redenen de laatste honderd jaar afgegraven. Wijchen telde er ook verschillende en talrijke zijn vaak onbedoeld verdwenen. Met de weinige die er momenteel in Nederland nog zijn, hopen archeologen met behulp van de toponymie het aantal grafheuvels nog aan te vullen.

Een goede aanwijzing daarbij bieden onder meer de namen Tomme, Tombe, Toom, Tomkes en Tommel. Zij gaan terug op het Latijnse woord *tumba*, dat in het Laat-Romeinse rijk onder de christenen in gebruik is gekomen als aanduiding voor een heidense grafheuvel. Aan de noord- en oostgrens van het rijk is dit woord al vroeg door Germaans sprekenden overgenomen. Dit blijkt uit de vorm *tommel*, die niet op het Latijnse *tumulus* teruggaat, maar op een Oudnederlandse verkleinvorm van *tomme*. Dat woord is al lang uitgestorven maar bewaard gebleven in namen van terreinen waar een of meer grafheuvels gelegen hebben. De namen laten zien dat de verspreiding zich heeft uitgestrekt over het zuiden en zuidoosten van Noord-Brabant (Valkenswaard: de veldnaam Tomen) Zuid Limburg en verder langs de Maas tot de omgeving van Cuijk. De noordelijkste naam is de

veldnaam De Tommele bij Huisseling !!! in het Land van Ravestein. Dicht bij ons dus. Een enkele keer is er bij zo'n grafveld een nederzetting ontstaan die de naam ervan heeft overgenomen. Dit is het geval geweest bij de buurtschap Tommel bij Baarle-Nassau, die in de Middeleeuwen 'De Tommelen' heette.

Leeuw

Een zuiver Germaans woord voor 'grafheuvel' dat zijn sporen in de toponymie heeft achtergelaten, is *hlaiwa*. In het Oudnederlands heeft dit zich ontwikkeld tot *lew* of *leeuw*. Mogelijk wordt met *leeuw* een iets andere grafheuvel aangeduid dan met *tomme*. Dit vermoeden is niet gestaafd op de verspreiding van de 'leeuw-namen', die duidelijk van de 'tomme-namen' verschilt.

Het verschil zit hem meer in de vorm van de namen en de aard van de lokaliteiten waarbij we ze aantreffen. Weliswaar vinden we een aantal keren de veldnaam De Leeuw of De Leeuwen, waarin de aanduiding van de grafheuvel of grafheuvels als het ware op de betreffende terrein is achtergebleven.

Veel vaker dan bij *tomme* stuiten we echter op namen als Leeuwenkamp, Leeuwakker, Leeuwenberg, Leeuwenheuvel, Leeuwenwei, waarin *leeuw* een deel is van een samenstelling. Zo'n naam valt niet onmiddellijk te analyseren. Enerzijds kan dit een verwijzing zijn naar een kamp, akker, berg enzovoorts die bij een of meer grafheuvels gelegen zijn.

In het laatste geval is dit misschien een aanwijzing dat grafheuvels die met *leeuw* werden aangeduid, niet zo groot zijn geweest. Dit zou dan ook verklaren waarom we nogal wat veldnamen met de verkleinvorm Het Leeuwke of Het Leeuwte tegenkomen.

Een andere opvallend kenmerk van de *leeuw*-namen is dat verschillende ervan nederzettingen zijn. Zoals namen van dorpen of gehuchten, zoals Boven- en Beneden Leeuwen aan de Waal, dichtbij huis dus. Of de Leeuwte in Brederwiede of in Groningen Westerlee en Heiligerlee (die voorheen Oosterlee heette). Lewedorp in Zeeland hoort niet in dit rijtje niet thuis omdat dit dorp genoemd is naar de heer Lewe van Neyenstein, burgemeester van 's-Heer Arendskerke en heeft zijn naam pas in 1929 gekregen.

Er komt in toponiemen nog een derde woord voor 'grafheuvel' voor en wel het woord 'berg'. Wij die bekend zijn met het glooiende landschap van Wijchen zullen hierbij meteen onze oren spitsen. Maar laat dat maar, we zijn weer eens op het ver-

keerde been gezet. Met 'berg' worden in ons land immers zelfs de kleinste zandige verhogingen aangeduid. We weten nooit zeker of een naam op -berg nu betrekking heeft op een hoogte die door de mens is aangelegd of op een die door de natuur is gevormd. Veldnamen uit Wijchen in 1649 geven de navolgende naamgeving van bergen uit die tijd:

- creyenberg
- kalckberg
- knijnenbergh (Konijnsweg)
- krayenbergh (Kraaijenberg)
- de kruisbergen (Kruisbergseweg)
- de suykerbergh

Tussen 1952 e 1954 deed de Stichting voor Bodemkartering uit Wageningen haar werkzaamheden in Wijchen voor het vervaardigen van een kaart; het leverde wat betreft 'bergnamen' de navolgende staat op:

- hollenberg
- homberg
- kruisberg
- meiberg
- molenberg
- molshoop ??
- mosselenberg
- mussenberg
- nonnenberg
- smelenberg
- suikerberg
- vossenbergh
- wezelse bergen
- wormberg-
- zwartenbeer of - berg

Uit het vorenstaande blijkt grofweg dat doelbewuste speurtochten naar 'oudhedens' hier m.i. in de 17e eeuw niet voorkwamen. Dat een naam als Pottenberg of een andere archeologische 'bergnaam', in onze regio niet voorkomt is een tweede bewijs hiervoor. Het tot voor kort nog gebezigde woord: "Erdemännekes pötjes" voor aardewerk en urnen in de volkstaal kan een verder bewijs zijn hoe vroegere Wijchenaren deze voorwerpen uit de bodem, tot in de eerste decennium van deze eeuw, met raadsels bleven omgeven. Wijchen dat toch met z'n talrijke urnengrafvelden en andere prehistorische graven zo rijkelijk bedeed is. Hetzelfde geldt voor andere samenstellingen met woorden voor 'urn', zoals Kruikenakker of Pottenhof. Aardig is misschien te vermelden dat namen als Urnenberg of Urnenakker in Nederland nooit tegenkomen. De naam Urnenweg hier in Wijchen is een uitzondering daarop maar die is recent door de Gemeente Wijchen gegeven omdat er rond die plek zoveel urnenscherven, als

wegplaveisel ooit, waren gebruikt. Dit komt omdat 'urn' een van oorsprong Latijns woord is (*urna*), dat alleen toen door geleerden werd gebruikt. Pas in de 17e eeuw is 'urn' in de humanistenkring in gebruik genomen waardoor de toegang van dit woord tot de volkstaal voorgoed werd afgesneden. Als we het over 'urn' hebben bedoelen we steeds de pot die as en andere crematieresten van de gestorvene bevat.

In verschillende delen van het land vinden we namen als Kattenberg, Heksenberg, Duivelsberg of Spokenbos. Vaak gaat het verhaal dat het daar ter plaatse niet pluis is. Sommige van die *bergen* blijken bovendien grafheuvels te zijn. Daarmee hebben we echter nog geen naamkundig argument voor hun archeologische betekenis. Hoe zit dat ! Vaak zijn die namen ontstaan nadat onze voorouders ter plekke iets hadden waargenomen wat ze niet goed thuishonden thuisbrengen, maar dat behoefden beslist niet altijd grafresten te zijn. Soms heb je een grotere kans op grafvondsten bij een bepaald type 'berg namen'. Ik denk hierbij aan namen die samengesteld zijn met een telwoord zoals 'De Negen Bergen'.

Opvallend is het grote aantal Nederlandse plaatsnamen (in dit geval dorpsnamen en buurtschaps-namen) die ik ben tegengekomen met 'zeven'.

Dat hoge aantal intrigeert me steeds meer. Hebben die samengestelde plaatsnamen en veldnamen misschien een archeologische herkomst ?

Drie en twintig tel ik er en dat is veel, opvallend veel ! En dan heb ik het slechts over stads-dorps- en gehuchtnamen.

Ik noem Zevenbergen (NB), Zevenbergschenhoek(NB), Zevenheuvelenweg en Zevenbergen (bij Oss).

Hoe het aantal en verspreiding van 'zevenbergen' in het Nederlandse en Vlaamse taalgebied bij toponiemen is, is mij niet bekend.

Het is landelijk bekend dat de buurt van het gehucht Zevenbergen (ten zuidoosten van Oss) een grote archeologische bekendheid heeft gekregen..

Daar werden op 13 februari 1933 door grondwerkers bij graafwerkzaamheden ten zuiden van Oss archeologische voorwerpen gevonden. Het bleek het 'Vorstengraf van Oss te zijn.

Tenslotte is er nog de mogelijkheid om archeologische vondsten te doen als we naamkunde en bodemkunde met elkaar combineren. Blijkt een veldnaam een betekenis te

hebben die niet bij de aard van het terrein past, dan is er reden om aan te nemen dat zo'n naam naar sporen van menselijke activiteit verwijst. Zo kunnen namen op -'berg' in klei- of laagveengebieden moeilijk aan aan natuurlijke heuvels gegeven zijn. Die hoogten moeten ooit voor een of ander doel door de mens opgeworpen zijn. Deze redenering valt ook toe te passen op namen die samengesteld zijn uit het woord: *steen*.

Steenkamp, steenakker, Steenheuvel en andere zijn namen die normaal gesproken plaatsen zijn waar veel stenen in de grond zaten. In de Noordoostpolder nabij de lichtwachterswoning op Oud Kraggenburg wordt nu nog steeds een plaats 'het gestient' (=het gesteente; noot red.) genoemd. Vroeger werd door vissers deze plek in de Zuiderzee gevreesd en gemeden omdat op die plek heel wat netten door de stenige bodem (eindmorene) naar de haaien gingen. Er zijn ook andere plaatsen waar de mens voor een steennaam heeft gezorgd. Een mooi voorbeeld daarvan biedt de provincie Drenthe. Steenakker is daar een veel voorkomende veldnaam en wel speciaal in die gebieden waar de bodem heel weinig stenen bevat. Juist op de plekken die zo heten, hebben ooit *steenbergen* of hunebedden gelegen. Vele daarvan zijn in de afgelopen eeuwen aan de behoefte aan steenslag ten offer gevallen, maar soms, heel soms..... is nog via een veldnaam te achterhalen waar zij ooit gelegen hebben.

bronnen:

Beijers, H., Berkel v. G. en Bussel van G.J., *Veldnamen als archeologische bron*
Rentenaar, R., *Bewaard in een naam*, Spiegel Historiae 1990, nr 3, bldz.148

ARCHEOLOGISCHE SPROK- KELS

door Jacques Rommens

• *Afscheid*

Onlangs nam mevrouw Willy Groenman- van Wateringe afscheid als hoogleraar Oecologische Prehistorie van de Universiteit van Amsterdam. Haar leerstoel was helaas door geldgebrek een paar jaar eerder al opgeheven. Haar afscheidsrede handelde over "archeologische schatten uit ijs en zout". Het onderwerp van haar rede spitste zich toe op twee mannen: 'der Mann in Eis' (Ötzi - 1991: Oostenrijk !) en 'der Mann im Saltz' - 1573 ook uit Oostenrijk. Ofwel wat leren goed geconserveerde vondsten ons over het

verleden.

Bron: Spiegel Historiae, nov.dec. '98

• *oudste stadswal van Nederland*

In de binnenstad van Deventer blijkt een meer dan vier meter hoge, 50 meter lange en 1100 jaar oude verdedigingswal bewaard te zijn gebleven. De wal is verreweg het oudst bewaard gebleven verdedigingswerk van een Nederlandse stad. Na het oudste stenen huis van ons land heeft Deventer er wederom een bijzondere primeur bij.

Tot nu toe werd altijd verondersteld dat de Stenen Wal, zoals het straatje heet, een restant was van een zestiende eeuwse vestingwerk. Het straatje ligt enkele meters hoger dan de naaste omgeving en is zodoende opgenomen in elke toeristische wandeling.

Uit archeologisch onderzoek is echter vast komen te staan dat de wal reeds 1100 jaar geleden moet zijn opgeworpen na een aanval door de Vikingen op de stad in het jaar 822. De wal werd indertijd aangelegd rond de hele toenmalige handelsstad. Het nu opgedoken gedeelte maakte deel uit van de noordelijke omwalling. Later in de dertiende eeuw werden de bakstenen stadsmuren op de wal gebouwd.

Bron: De Telegraaf 16/10/98

• *Boomstamkano tentoongesteld.*

De prehistorische boomstamkano, die in mei van dit jaar in Hardinxveld-Giessendam is opgegraven, werd op 11 november in het Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwater Archeologie (NISA) in Lelystad gedurende een dag tentoongesteld. De kano uit 5.000 v. Chr werd aangetroffen tijdens werkzaamheden aan de Betuweroute. Tijdens de open dag werd tevens uitleg gegeven over de wijze waarop het instituut houten objecten conserveert (ANP)

Bron: NRC, 4/11/98

• *Onder water*

De afdeling Archeologie Onder Water krijgt samen met het Rijksmuseum voor Scheeps-archeologie een nieuw onderkomen. Het kenniscentrum zal onder de naam Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwater Archeologie (NISA) zorg dragen voor het gehele nationale maritiem - en archeologische erfgoed. NISA, Oostvaardersdijk 01 - 04, 8242 PA Lelystad; tel.: 0320 - 269700

Bron: Spiegel Historiae, september '98

• *Romeinse Namen in Nijmegen*

Oud- West in Nijmegen krijgt Flavus, Victor en Verax. Ondanks deze Romeins klinkende namen

zijn het namen van vroegere Batavieren. Afgelopen tijd hebben een paar straten in het Waterkwartier in Nijmegen de naam gekregen van deze personen. En wel binnen het nieuwe wijkje Arcus (dat in het Latijn: boog betekent). Het is nieuwbouw binnen oudbouw ! Zo groeit het aantal Romeinse namen in het Waterkwartier. Op de hoek van de Biezen- en Waterstraat staat al enkele jaren het wooncomplex Fortuna en het flatgebouw aan het nabijgelegen Maasplein heet Mercurius. Voor hun goden Mercurius en (Vrouw) Fortuna bouwden de Romeinen des tijds op die locatie twee tempels.
Bron: De Gelderlander, 10/4/98

● **Wijchen wacht met grafftombe in Markt.**

Er komt voorlopig geen historische grafkelder in de Wijchense Markt te liggen. De gemeente wil de glazen doodskist pas ingraven nadat de politiek zich over de definitieve aankleding van het plein heeft uitgesproken.
Bron: De Gelderlander, 18/9/98

● **Archeologische atlas van Nijmegen**

Nijmeegs stadsarcheoloog Jan Thijssen wil een goed toegankelijke archeologische atlas van het Nijmeegse grondgebied ontwikkelen. Thijssen wil kaarten maken voor gemiddeld elke 25 jaar stadsgeschiedenis. Zo kunnen alle Nijmeegse vondsten beter in de tijd geplaatst worden. Het Nijmeegs stadsbestuur heeft inmiddels aangekondigd een bedrag te reserveren voor de nieuwe atlas in het budget voor de monumentenzorg.
(bron: De Gelderlander, 9/10/98)

● **ROB wacht al twee jaar op antwoord**

De ROB in Amersfoort wacht al bijna twee jaar op antwoord van de gemeente Nijmegen. De gemeente moet advies geven over het voorstel van de Rijksdienst om een deel van het Kops Plateau aan te wijzen als beschermd archeologisch monument. Die bescherming is noodzakelijk omdat dit deel van het Kops Plateau nog niet is onderzocht door de dienst. Het terrein Kops Plateau is eigendom van de familie Marggraff. De familie wilde oorspronkelijk het terrein laten bebouwen met villa's, maar dat is door de archeologische bescherming niet meer mogelijk. Ook is door de gemeente Nijmegen bepaald dat de bouw van een achttal villa's daar ook niet doorgaat.

LITERATUUR

● **Kruisende Sporen**

Amateur-archeologen zijn van cruciaal belang voor het Nederlandse opgravingsbeleid. Zonder hulp van de vrijwilligers van bijvoorbeeld organisaties als de Archeologische Werkgroep Nederland (AWN) of andere instellingen zou er menig archeologisch monument in Nederland verloren zijn gegaan.

Om het belang van de amateurs in de archeologie te benadrukken heeft het Anjerfonds in Gelderland het initiatief genomen voor het project *Kruisende Sporen*.

Dat project houdt onder meer in een speciaal geschreven handleiding voor amateur-archeologen waarin alle aspecten van de archeologie aan bod komen. Het boek is tot stand gekomen in nauwe samenwerking met de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort (ROB), de AWN en het archeologisch museum G.M. Kam in Nijmegen. Het boek is onlangs officieel gepresenteerd in het Provinciehuis in Arnhem en een eerste exemplaar is aangeboden aan commissaris van de koningin J. Kamminga.

Daarom is het van belang dat de 5.500 landelijke amateurs in staat worden gesteld om kennis op te doen van nieuwe ontwikkelingen binnen de archeologie.

Het handboek van het Anjerfonds is van groot belang omdat alle aspecten van opgravingen behandeld worden. Van het vooronderzoek tot het analyseren van de vondsten. De oplage van *Kruisende sporen* is inmiddels bijna verdubbeld, aldus Louis Swinkels die nauw betrokken is met het project. Aan de hand van praktijkvoorbeelden uit Gelderland worden de verschillende methoden en ontwikkelingen uiteengezet. *Kruisende Sporen, handleiding voor amateur-archeologen in Nederland*. Door Ar-nold Carmiggelt. Uitgeverij Matrijs Utrecht. Prijs fl. 24,95.

● **Oranje -Nassau; een biografisch woordenboek**

Reinildis van Ditzhuyzen is schrijfster van bovengenoemd woordenboek. Een nuttig naslagwerk met iets minder dan driehonderd biografieën, van stamvader Jan van Nassau tot kroonprins Willem- Alexander. Van Ditzhuyzen schenkt niet alleen aandacht aan bekende leden van het huis van Oranje-Nassau, maar ook aan bastaarden. Vooral in de 16de en 17de eeuw waren bastaarden eerder regel dan uitzondering. Met name de hoge adel, waaronder de Oranjes,

zetten veel bastaarden op de wereld. De Oranjes zorgden goed voor de bastaarden die zij aanvaardden. De meesten werden gewoon aan het hof opgevoed.

Volgens Van Ditzhuyzen zijn op één na alle bastaardtakken uitgestorven en zijn Julie en Pamela Nassau de laatste twiggjes aan die laatste onwettige tak. Ze stammen in rechte mannelijke lijn van Willem de Zwijger af. De tweeling is op 19 februari 1960 in Londen geboren. Ze komen binnenkort naar Nederland ter ere van de nieuwe uitgave.

'Oranje-Nassau; een biografisch woordenboek', Haarlem, Becht, fl. 35,-

---

RECTIFICATIE

In de vorige nieuwsbrief stond de naam van de heer P. van Dinteren uit Druten helaas onjuist vermeld. Ons excuus hiervoor.

TENTOONSTELLINGEN

AMSTERDAM

Kopten, christelijke cultuur in Egypte

Allard Pierson Museum

Oude Tufmarkt 127

Amsterdam

Kunst en Cultuur van deze bekeerde Egyptenaren, die de vroeg-Christelijke tradities en religie hebben weten te behouden.

t/m eind 1998

DEN HAAG

Cultureel erfgoed in beeld: 100 jaar KNOB

- Fototentoonstelling naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de KNOB (= Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond). Ruim 100 foto's geven een beeld van de activiteiten en invloed van deze organisatie in de afgelopen eeuw

Plaats: Stadhuis Den Haag.

7 jan - 20 januari 1999

EINDHOVEN.

Beleef de prehistorie

In het Prehistorisch Openluchtmuseum

Boutenslaan 161 b 5644 TV Eindhoven

Rondleiding - Activiteiten

op afspraak

Geopend: 10.00 u- 17.00 uur. Elke dag -het hele jaar.

LEIDEN

Who 's afraid of ancient blue ?

Monumentale beeldhouwkunst in een sfeervol decor rond de Egyptische Isis-tempel uit Taffeh.

Rijksmuseum van Oudheden,

Rapenburg 28

Leiden.

t/m eind 1998

Antiek toerisme

En reis langs het mooiste van het Museum van Oudheden

t/m eind 1998.

Mummies !

De mummie als griezel en als mens: veel achtergronden van dit Egyptische fenomeen (RMO).

t/m eind 1998.

Actie Romein !

Kindertentoonstelling waar spelenderwijs kennis wordt gemaakt met het (inheems) Romeins leven (RMO).

t/m eind 1998

MAASTRICHT

Een huis voor altijd

De sarcofaag van Simpelveld en andere rijke Romeinse graven uit Zuid-Limburg.

Bonrefantenmuseum, Avenue Ceramique 250, Maastricht

t/m eind 1998

NAARDEN

Cultureel erfgoed in beeld: 100 jaar KNOB

Fototentoonstelling naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de KNOB (=Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond). Ruim 100 foto's geven een beeld van de activiteiten en invloed van deze organisatie in de afgelopen eeuw.

Plaats: Stads Kantoor Naarden

13 dec. - 31 december 1998.

ROTTERDAM

Verkeerd geleerd, de prehistorie in schoolboeken

Over de meest flagrante missers en wetenschappelijke fouten uit onze vaderlandse geschiedenis, voornamelijk van de periode tussen 3400 en 2100 vóór Christus.

Nationaal Schoolmuseum

Nieuwemarkt 1a
Rotterdam
tot 10 januari 1999

ZAANDAM

De dubbele bodem

In het nieuwe Zaanse Museum een tentoonstelling over wat de bodem vertelt over de Zaanse geschiedenis. Schansend 7, Zaandam.
t/m 14 februari 1999

BUURTMUSEA

AMERIKA MUSEUM CUIJK

Grotestraat 62
5431 DL Cuijk
tel. (0485)316221
met de Internationale tentoonstelling:

MEXICAANSE MASKERS

De dans van de dood, de duivel en de dorpsgek
Vanaf 31 januari t/m 30 mei 1999 staat in het Amerika Museum Cuijk de Mexicaanse maskercultuur centraal in de tentoonstelling "De dans van de dood, de duivel en de dorpsgek".
Verschillende aspecten van deze cultuur komen aan bod. Met name de traditionele en uitbundige Mexicaanse feesten tonen de gemaskerde dansoptredens. De maskers, die men te zien krijgt, zijn onderdeel van de collectie van de heer van Roon, reeds 30 jaar verzamelaar van Mexicaanse volkskunst. Deze tentoonstelling, die eerder in het Tropenmuseum te Amsterdam te zien was, zal na het Amerika Museum Cuijk nog andere Europese musea aandoen.

De tentoonstelling geeft een beeld van de geschiedenis van de Mexicaanse maskercultuur. De belangrijkste stijlen en soorten maskers per regio komen aan bod. Materialen zoals hout, textiel, en koeienbotten tonen waarvan de maskers zijn gemaakt. De samenvloeiing van Indiaanse - met Spaanse maskertradities komt tot uiting in de maskerfeesten. Bekend zijn de carnavalsfeesten waar naast de burleske dorpsgek de oude vruchtbaarheidsdansen van de indianen een nieuwe invulling kregen. Verder worden de recente ontwikkelingen rond maskers, zoals het verzamelen van en de handel in maskers, getoond.

De tentoonstelling richt zich tevens op de visuele aantrekkelijkheid en de spectaculaire waarde van de maskers. De onderwerpen handelen over duivels, dood, dieren, mensen en de belangrijkste dans: 'De dans van de jaguar'. Ook is het werk van de Mexicaanse fotografe Mariane Yampolski te zien. De foto's belichten het thema "maskerade". Yampolski behoort tot de belangrijkste fotografen uit de tweede helft van deze eeuw en haar foto's verrijken dan ook de maskertentoonstelling. De tentoonstelling toont ook enkele voorwerpen uit het depot van het Amerika Museum, namelijk uit de collectie van Beek en Broekhoven.

